

SUMMARY**Valeriy Oliynykov**THE CHRISTIANIZATION OF THE UKRAINIAN LANDS
BEFORE PRINCE VLADIMIR THE LARGE

Questions are considered about the first stages of distribution of christianity on the territory of Ukraine-Rus to its official christening in 988, about the role of apostle Andrey Pervozvaniy, duchess Olga, saints Cyril and Methodius in this process. Christening of the Kievan princes of Askol'd and Dir is reflected more detailed.

Дмитро Гордієнко,*аспірант Інституту української археографії та
джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України***ПОШИРЕННЯ ХРИСТІАНСТВА
НА РУСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ Х СТ.**

Проаналізовано процес проникнення християнства на землях Придніпровської Русі. Особлива увага приділена спростуванню тези про так зване “Аскольдове хрещення” Русі як загальнодержавне. Окремо розглядається візантійська централізована місія та “приватна ініціатива”. Зроблено висновок, що Візантія в зазначений час не проводила централізованої місії на Русі, а сам християнський елемент руського суспільства був досить розрізнений і незначний.

Ключові слова: християнство, Константинополь, Русь, роси, Аскольд.

Традиційно християнізація Русі тлумачиться як єдиний неперервний процес, що розпочався в ІХ ст. й остаточно завершився офіційним хрещенням Київської держави за Володимира 988 р. (у церковній традиції його ведуть від проповіді апостола Андрія Первозваного). Протягом цього періоду відбулись і офіційне Аскольдове й Ольжине хрещення, і язичницька реакція Олега та Святослава. Відтак пропонується схема, за якою утвердження нової релігії проходило в умовах гострої боротьби поганства з християнством. Однак така схема виглядає дещо штучною й умовною. Радше можна говорити про поширення християнства в ІХ–Х ст. на теренах розселення східного слов'янства – майбутньої Русі. Цей процес був складним і багатограним.

Християнізації Русі присвячено досить значну кількість досліджень¹, проте розгляд цього питання з погляду візантійської місії був здійснений тільки у працях С. Іванова². Поняттям “місія” тут окреслюється діяльність Візантійської церкви з навернення у свою релігію іновірців³, діяльність як централізовану, тобто організовану Константинополем, так і персоналізовану, яку провадили окремі особи, наverting поган у християнство та поширюючи християнське вчення⁴. Проте С. Іванов не ставив своєю метою спеціальний аналіз процесу розповсюдження християнства на Русі – руські епізоди розглядалися ним лише

через призму загальновізантійської практики. І все ж така концепція дає змогу по-новому висвітлити християнізацію теренів східного слов'янства та роль у цьому Візантії в період до княгині Ольги, яка була першою відомою на ім'я київською володаркою, що прийняла християнство.

З'ясовуючи це питання, відразу варто опустити Андрієву легенду⁵. Навіть якщо визнати її “документом епохи, набагато давнішої за часи Нестора і Сильвестра”⁶, і погодитися, що Андрій справді був на київських горах, незаперечним залишається факт, що жодних слов'ян, тим більше русів, там ще тоді не було. Цілковиту правдивість Андрієвої легенди щодо хрещення слов'ян, натомість, намагається обґрунтувати С. Цветков, який стверджує, що “в районі Києва апостол Андрій дійсно міг зустріти слов'ян, причому таких, що перебували на досить високому ступені розвитку”⁷. Проте вагомих аргументів вчений не наводить, та і дивним виглядає «високий ступінь розвитку» придніпровських слов'ян, перехід до державності яких тривав понад вісім століть. Власне, й сам літописець, як слушно зауважив М. Брайчевський, прямо не проголошує Андрія просвітителем Русі⁸.

Безумовно, що серед населення черняхівської культури могли бути християни⁹, проте в епоху великого переселення народів, у V ст.¹⁰ ця культура занепадає, а без церковної організації поодинокі адепти християнства довго не могли проіснувати. В подальші часи якісь згадки, писемні чи археологічні, про присутність християн у регіоні Придніпров'я відсутні.

Перший відомий випадок хрещення росів зафіксований у слов'янській версії “Життя Стефана Сурозького”¹¹. Цей переклад виконано в XVI ст. в колі митрополита Макарія. Розповіді про хрещення руського князя у грецькому тексті немає, що й породило певний скепсис в історіографії щодо достовірності цього повідомлення¹², та ще В. Васильєвський¹³, а згодом також інші вчені¹⁴ переконливо аргументували його автентичність. У житті описується похід руського князя Бравліна, який був здійснений з Великого Новгороду на Крим, та захоплення і пограбування ним Сурожа. Саме ж хрещення князя було результатом чуда, явленого біля раки святого Стефана. На думку М. Брайчевського, Русь напала на Сурож або на початку IX, або ж наприкінці VIII ст.¹⁵. Щодо локалізації території, звідки прийшов Бравлін, сказати щось однозначне неможливо. Визначення пунктом відправлення Великого Новгороду є пізнішою інтерполяцією (М. Брайчевський припускає, що “новгородів” як “нових міст” на Русі було багато¹⁶).

Відродження візантійської місії припадає на часи Македонської династії. З другої половини IX ст. Візантійська церква, як і держава, переживала добу свого найвищого піднесення. У своїй місійній діяльності Церква цілковито могла покладатися на державну підтримку. Місія солунських братів започаткувала таку діяльність Візантії за межами держави (навернення слов'ян у межах імперії проходило вже давно). Запровадження слов'янської Літургії виразно демонструє розуміння політичної доцільності цього процесу з боку і Церкви, і держави. Тому повністю можна погодитися з Г. Остроґорським, що християнізація слов'ян – це заслуга не лише Костянтина й Мефодія, а й Фотія та Варди¹⁷.

“Переломною постаттю” візантійського місіонерства С. Іванов називає патріарха Фотія. З часу пізньої античності він був першим, хто задумався над наверненням у християнство поган. До Фотія панувала думка, що “місія до варварів взагалі не потрібна”, а саму євангельську проповідь перед ними прирівнювали до “розкидання бісеру перед свинями”¹⁸.

Першим актом Константинопольського патріархату щодо навернення Русі в християнство в історіографії вважається так зване “Аскольдове хрещення”. Більш того, на думку М. Брайчевського, саме тоді й відбулось офіційне – державне – хрещення Русі, згадки про яке під впливом Володимирового хрещення і його легенди були штучно усунуті з давньоруських джерел. Таким чином, “теза про запровадження християнства на Русі Володимиром Святим наприкінці X ст., [...] набула значення догмату”, натомість “перша християнізація Русі за часів Аскольда і патріарха Фотія виявилась завуальованою, відсунутою на задній план історичного процесу”¹⁹. Цією ж причиною вчений пояснює і відсутність у грецьких джерелах відомостей про християнізацію Русі за Володимира, яка в “очах Ейкумени” виступала “християнською країною”²⁰ (майже дослівно повторено у С. Цветкова²¹). М. Брайчевський помітив і те, що Русь не числиться в реєстрі проповідницької діяльності Кирила і Мефодія²² (хоча С. Цветков висунув здогад, що посольство росів у Константинополь після походу 860 р. з проханням про хрещення було зініційовано саме св. Кирилом²³, проте жодних аргументів не навів), нічого не сказано і про якісь заходи в той час Константинопольського патріархату задля навернення Русі. Таке ігнорування з боку Візантійської церкви та слов’янських просвітителів Русі, на переконання М. Брайчевського, пояснюється тим, “що на початок 60-х років IX ст. Русь уже була християнською: там існувала єпархія і проповідь нової віри була прямою турботою молоді Руської церкви”²⁴.

Мовчання візантійських джерел пов’язане насамперед із відсутністю у Візантії будь-якого інтересу до руських теренів. Та навіть пишучи про Русь, жоден автор X ст. не називає її християнською країною²⁵. Навпаки, Лев Диякон висловлюється про росів як про диких поган, подібно про них відгукуються й інші візантійські автори, а в одній з малих візантійських хронік хрещення Русі віднесено аж до XIII ст.²⁶ Така плутанина, на думку С. Іванова, могла трапитися саме через повну байдужість Візантійської церкви до Русі – “з руським християнством було незрозуміло, що робити. Русь – надто далека і надто велика, щоб можна було сподіватись її підкорити”²⁷. Окрім того, Русь ніколи не входила в орбіту *Rex Romanum*, а тому й надалі залишалася гіпербореїською країною. Зовсім інакша ситуація була з сусідньою Болгарією, до християнізації котрої, а згодом і до утримання у сфері свого церковного впливу імперія докладала значних зусиль. Болгарія була не лише сусідньою – вона сприймалася як споконвічно візантійська територія, яку необхідно повернути імперії²⁸.

“Аскольдове хрещення” пов’язується з походом росів на Царгород 860 р. Щодо того, скільки походів на Візантію здійснив Аскольд, в історіографії існує певна дискусія. Б. Рибаків запропонував тезу, що цей князь ходив на Царгород декілька разів (походи 860, 863, 866, 874 рр.)²⁹, що було підтримано

М. Брайчевським³⁰ та О. Раповим³¹. Проте, як показав П. Кузенков, нічим не підтвержені, малодостовірні найдавніші частини руських літописів не дають переконливих підстав для твердження про другий чи третій похід русі на Візантію в 60–70-ті рр. IX ст.³²

Основними джерелами про напад росів на Константинополь є дві гомілії та окружне послання східним патріархам Фотія³³ і текст “Брюссельської хроніки”³⁴. Загалом же похід досить широко відображений у джерелах, підбірку яких видав П. Кузенков³⁵.

Зіставивши всі джерельні відомості, П. Кузенков реконструював хід подій під час нападу росів на Царгород та їхнього подальшого хрещення³⁶. Так, 18 червня 860 р. до міста підійшов ворожий флот, який прибув з півночі. Їхній напад був цілком несподіваним, а народ виявився “скіфським”. Ворог обложив Константинополь, пограбував передмістя, взяв у полон і вбив багатьох мешканців, діючи з небаченою жорстокістю. Після повернення імператора Михаїла III у місто й молебня у Влахернському храмі в море занурили покров (мафорій) Богородиці, після чого піднявся шторм, який знищив флот росів. Незабаром у столицю імперії прибули посланці народу “Rhōs”, які уклали з нею мир і попросили про хрещення. Фотій відправив до росів єпископа, який 866/67 р. поінформував патріарха про успіх своєї місії. Пізніше, за Василя I, вже патріарх Ігнатій (867–877) послав росам архієпископа, і після відомого чуда з Євангелієм ті знову погодилися на хрещення.

Як бачимо, пов’язуючи похід русі на Візантію з походом Аскольда, згаданим у «Повісті временних літ»³⁷, дослідники пов’язують з ним і християнізацію Русі. Як зазначає М. Брайчевський, “серед реальних наслідків Аскольдових походів на Візантію і укладених з імперією договорів одним з найважливіших і найдалекосяжніших [...] було запровадження на Русі християнства”³⁸.

Про хрещення росів повідомляється в окружному посланні Фотія, тексті Продовжувача Феофана, «Життєписи Василя I Македонянина», а також у творах Скилиці і Зонари³⁹.

З приводу хрещення народу “Rhōs” в окружному посланні Фотія читаємо, що не тільки болгари, а й “той самий так званий [народ] Рос, ті самі, хто [...] підняли руки на саму Ромейську державу», «і вони змінили поганську і безбожну віру, в якій перебували раніше, на чисту і непідробну релігію християн [...] І при тому настільки у них запалилось пристрасне рвіння до віри [...], що прийняли вони у себе єпископа і пастиря і з великою наполегливістю і старанням віддаються християнським обрядам”⁴⁰. Дещо іншу картину змальовує «Життєпис Василя I»: “Але і народ росів [...] він (Василь I. – Д. Г.) схилив до згоди щедрими подарунками золота, срібла і шовкових шат і уклав з ними мирний договір, переконав також долучитися до спасенного хрещення й умовив прийняти архієпископа, що був рукоположений патріархом Ігнатієм. Той, прибувши в країну згадуваного [народу], був після такого діяння прихильно прийнятий народом (далі розповідається про чудо з Євангелієм. – Д. Г.). Бачачи це і будучи враженими величчю чуда, варвари без вагань приступили до хрещення”⁴¹. Ймовірно, з цитованого тексту і черпали свою інформацію Скилиця і Зонара, які до цього сюжету нічого нового не додають.

Джерела не вказують імені володаря росів. У «Життєписі Василя I» він названий просто архонтом цього племені⁴². Не подано і жодної локалізації росів.

Таким чином, уже в дореволюційній науці було піддано сумніву хрещення Фотієм придніпровських русів. На думку вчених, тоді охрестилася Причорноморська чи Приазовська Русь⁴³. Проте радянська наука наполягала на хрещенні Русі з центром у Києві, хоча й визнавала, що в той час охрестилася лише правляча верхівка руського суспільства⁴⁴. Такий підхід можна пояснити прагненням будь-що зберегти концепцію існування єдиної Руської держави з центром у Києві вже в другій половині IX ст. і водночас узгодити поганський характер цього державного утворення з актом навернення Фотієм росів у християнство. Так, Б. Рамм виділяв як християн з-поміж усього давньоруського суспільства частину “князівсько-дружинної верхівки” і багатого купецтва⁴⁵, Б. Рибаків подав дещо ширшу соціальну групу – частину “руських дружин”⁴⁶. Натомість М. Браїчевський поширює християнізацію, принаймні формальну, на всю Русь⁴⁷, під якою, ймовірно, має на увазі Київську державу Аскольда, до котрої вчений відносить Середнє Придніпров’я, з містами Київ, Чернігів і Переяслав⁴⁸.

За словами М. Браїчевського в енциклопедії Фотія “йдеться не про поширення християнства на Русі, а про офіційне запровадження нової віри”. Зокрема, в енциклопедії згадується “пастир”, якого прийняли руси і в прояві якого історик і вбачає установлення церковної організації – єпархії на Русі⁴⁹.

У реєстрі православних кафедр, складеному за Лева VI (886–912), на 61-й позиції вказана з Rhossia⁵⁰, на середину X ст. вона перемістилася на 60-ту позицію⁵¹ (проте Є. Голубинський вважав ці дані пізнішою інкорпорацією⁵²). Спроби М. Браїчевського визначити ранг глави Руської церкви є суто науковою реконструкцією⁵³. Безперечно, якщо в середині X ст. на Русі вже була досить значна група християн, що відображено в русько-візантійському договорі 944 р.⁵⁴, то вони мали бути якимось чином у церковному плані зорганізовані. Однак говорити про руську митрополію чи архієпископію ще не доводиться. До того ж сан архієпископа щодо священика, який був посланий до росів, названо лише в «Життєписі Василя I», та й то тільки на початку, далі вживається термін “архієрей”⁵⁵, і саме цей термін використовують і всі інші джерела. Так само й теза, що “митрополит – це архієпископ”, теж не цілком правильна. Відтак узгоджувати різні джерела за цими рангами⁵⁶ також не зовсім коректно.

Немає, проте, підстав і заперечувати сам акт хрещення і створення єпархії. Хоч організація Церкви у «варварських народів» мала і свою специфіку. Якщо у Вірменії чи Персії церковна організація дублювала римську, то в суто «варварських народів» єпископи призначалися по племенах, а не по населених пунктах, як це практикувалося в імперії⁵⁷. Власне тому кафедра росів у згаданому переліку православних кафедр подана за етнічною назвою. Якби роси, що тоді хрестилися, були київськими (якщо Київ тоді існував⁵⁸), то і кафедра була б названа київською, а не російською. Зауважимо, однак, що і в XI ст. руська митрополія фігурує без конкретизації митрополичого міста⁵⁹, хоча таким уже був Київ.

Можна також припустити, що єпархія Росія пов’язана не з народом рос, а з містом Русія Ал-Ідрісі, що ототожнюється з Босфором у межах сучасної

Керчі⁶⁰, археологічні розкопки якого показують, що воно може бути ототожене з давньоруськими містами⁶¹. У подальшому, через співзвучність, цю назву могли перенести й на Київську митрополію.

Звідки ж з'явилася ім'я Аскольда як керівника походу, відомого літописцю з хроніки Георгія Амартола, однозначно сказати важко. Історична свідомість русів початку XI ст. не сягала далі першої половини X ст. Іларіон та Яков мніх у родоводі Володимира знають лише Ігоря (Старого), попри те, що Олега названо у князівському іменослові X ст., натомість Рюрик був невідомий до другої половини XI ст.⁶² Отже, можемо висловити здогад, що ім'я Аскольда взяте з місцевої київської мікротопоніміки (йдеться, зокрема, про "Аскольдову могилу"⁶³) з метою її пояснити.

"Історичний час" представлений у «Повісті временних літ» насамперед дружинною традицією. Її основна тематика – воєнні подвиги князів і воїнів, найвищим виявом яких були походи на Візантію⁶⁴. Прикметно, що в Новгородському першому літописі Аскольд і Дір взагалі не ходять на Царгород⁶⁵, а "першопрохідцями" по шляху на Константинополь виступають Олег та Ігор. Однак для автора Початкового зводу важливо було вписати початок Русі в есхатологічний контекст⁶⁶. Так результатом походу стало включення ще "безбожної" Русі в хід священної – християнської – історії⁶⁷. Похід припав на період правління імператора Михаїла III, за якого було відновлено іконопоклоніння. Як пише В. Петрухін, "народ рос з'явився під стінами Царгорода, реалізуючи пророцтво Іезекіїла про Гога в країні Магог, князя Рос – таким цей народ постає в посланнях патріарха Фотія [...] Але в літописній традиції цей есхатологічний контекст виявився початком історії нового народу"⁶⁸. Суттєво було і те, що за Михаїла III розпочалась і слов'янська місія Кирила та Мефодія. Відтак, якби дійсно тоді відбулося хрещення придніпровських русів, то літописець неодмінно б про це згадав, адже, поряд з Андрієвою легендою, це б стало додатковим аргументом для "урівняння" статусу Русі з Візантією в есхатологічному вимірі. Проте літописець нічого не знає про хрещення росів після походу 860 р. Тож стверджувати про хрещення Русі за Аскольда не доводиться – радше можна говорити про Фотієве хрещення лише однієї з груп росів, а не Русі загалом. Прикметно також, що якихось помітних результатів щодо навернення племені Rhos у християнство тоді досягнуто не було. В цьому акті проглядається не стільки місіонерський, скільки політичний крок. Як зауважив С. Іванов, "нова загроза змусила імперську дипломатію негайно задуматися над методом її знешкодження", для чого найкраще підходило християнство⁶⁹.

Таким чином, княгиня Ольга є першою відомою офіційно хрещеною княгинєю Придніпровської Русі. Якщо це хрещення сприймати як державне (через особу володаря), то саме з нього й потрібно починати процес офіційного навернення русів у християнство. Однак, як підкреслює А. Поппе, "ідея навернення Русі не походила з Константинополя, і немає сенсу приписувати хрещення Русі візантійській ініціативі"⁷⁰. Та попри всю пасивність Константинополя, вже після перших контактів з Візантією, з X ст. нова віра поширюється

на теренах Південної Русі. Про християн-росів згадують і деякі східні автори. Так, Ібн-Хордадбег (кінець IX ст.) писав про руських купців, які, приїжджаючи до Багдада, видають "себе за християн"⁷¹. Варто зазначити, що християнство проникало на Русь не тільки з Візантії, а й з території сусідньої Хазарії⁷². Також руські найманці на службі у Візантії, за імперським законодавством, приймали християнство, формуючи доволі масову групу, що приносила зі собою нову релігію на Русь⁷³. Таким чином питома вага християн у південних містах збільшувалася повільно, а інколи мав місце й зворотний процес – це зумовлювалося тим, що туди постійно прибували переселенці з інших, насамперед північних і східних, міст Руської держави. Поповнювалися міста й за рахунок вихідців з сільської місцевості, які здебільшого були язичниками⁷⁴.

- 1 Історіографію питання див.: Рапов О. М. Русская церковь в IX – первой трети XII в. Принятие христианства. – М.: Высшая школа, 1988. – С. 7–20.
- 2 Иванов С. А. Византийское миссионерство: Можно ли сделать из "варвара" христианина? / РАН; Ин-т славяноведения. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – С. 13.
- 3 Там же. – С. 9.
- 4 Там же. – С. 10–11.
- 5 Про Андрієву легенду див.: ; Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі АН УРСР; Ін-т археології. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 8–11. Васильевский В. Г. Хождение апостола Андрея в стране мирмидонян // Его же. Избранные труды по истории Византии. В 2 кн. 4 т. М.: Дарь, 2010. – Кн. 1 (т. 1–2) / Ред. сост. М. В. Грацианский, П. В. Кузенков. – С. 632–718. Кузьмин А. Г. Сказание об апостоле Андрее и его место в начальной летописи // Летописи и хроники – 1973. – М., 1974; Мурьянов М. Ф. Андрей Первозванный в "Повести временных лет" // Палестинский сборник. – Ленинград, 1969. – Вып. 19: Вопросы истории и культуры на Ближнем Востоке. – С. 152–164; Мюллер Л. Древнерусское сказание о хождении апостола Андрея в Киев и Новгород // Летописи и хроники – 1973. – М., 1974; Погодин А. П. Повесть о хождении апостола Андрея в Руси // Byzantinoslavica. – 1937/38. – Т. 7; Чичуров И. С. Хождение апостола Андрея в византийской и древнерусской церковно-идеологической традиции // Церковь, общество и государство в феодальной России. – М., 1990. – С. 7–23.
- 6 Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства... – С. 9.
- 7 Цветков С. В. Поход руссов на Константинополь в 860 году и начало Руси. – М.: Русско-Балтийский информационный центр "Блиц", 2010. – С. 181.
- 8 Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства... – С. 11.
- 9 Симонович Е. О. Християнство і черняхівська культура // Матеріали третьої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, 1970. – С. 116–118.
- 10 Див.: Петров В. П. Про зміну археологічних культур на території України в V–VII ст. н. е. // Археологія. – К., 1965. – Т. 18. – С. 3–13.
- 11 Васильевский В. Г. Житие (подробное) св. Стефана Сурожского // Его же. Избранные труды по истории Византии: В 2 кн., 4 т. – М.: Дарь, 2010. – Кн. 2 (т. 3–4) / Ред.-сост. М. В. Грацианский, П. В. Кузенков. – С. 378–398.
- 12 Vasiliev A. The Russian attack on Constantinople in 860. – Cambridge (Mass.), 1946.
- 13 Васильевский В. Г. Введение в житие св. Стефана Сурожского // Его же. Избранные труды по истории Византии: В 2 кн., 4 т. – М.: Дарь, 2010. – Кн. 2 (т. 3–4) / Ред.-сост. М. В. Грацианский, П. В. Кузенков. – С. 238–256.

- 14 Литаврин Г. Г. Свидетельства житий Георгия Амастирдского и Стефана Сурожского о походах россов на Амастриду и Сурож // Его же. Византия, Болгария, Древняя Русь (IX – начало XII в.). – СПб.: Алетей, 2000. – С. 32–36; Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. – М., 1968. – С. 48; Приселков М. Д. Русско-византийские отношения IX–XII вв. // Вестник древней истории. – 1939. – № 3. – С. 98–109; Сахаров А. Н. Дипломатия Древней Руси. IX – первая половина X в. – М., 1980. – С. 25–30.
- 15 Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства... – С. 35.
- 16 Там само. – С. 36.
- 17 Острогорський Г. Історія Візантії / Пер. з нім. А. Онишка. – Львів: Літопис, 2002. – С. 214.
- 18 Иванов С. А. Византийское миссионерство... – С. 143–144.
- 19 Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства... – С. 37.
- 20 Там само. – С. 38.
- 21 Цветков С. В. Поход руссов... – С. 202.
- 22 Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства... – С. 46.
- 23 Цветков С. В. Поход руссов... – С. 198.
- 24 Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства... – С. 46.
- 25 Иванов С. А. Византийское миссионерство... – С. 213.
- 26 Шрайнер П. *Miscellanea Byzantino-Russica* // Византийский временник. – 1991. – Т. 52. – С. 155.
- 27 Иванов С. А. Византийское миссионерство... – С. 213.
- 28 Там же. – С. 168; Cheynet J.-C. *Les nouvelles chrétientés vues de Byzance aux IXe et Xe siècles* // *Early Christianity in Central and East Europe* / Ed. P. Urbanczyk. – Warsaw, 1997. – P. 21–22.
- 29 Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания, былины, летописи. – М., 1963. – С. 165–169; Его же. Предпосылки образования древнерусского государства // *Очерки истории СССР. III–IX вв.* – М., 1958. – С. 802–810.
- 30 Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства. – С. 42.
- 31 Рапов О. М. Русская церков... – С. 80.
- 32 Кузенков П. В. Поход 860 г. на Константинополь и первое крещение руси с средневековых письменных источниках // *Древнейшие государства Восточной Европы: 2000 г.: Проблемы источниковедения* / Отв. ред. сер. Е. А. Мельникова. – М.: Восточная литература, 2003. – С. 11.
- 33 Там же. – С. 15–84.
- 34 Там же. – С. 155–157.
- 35 Там же. – С. 15–172.
- 36 Там же. – С. 8–9.
- 37 Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ). – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – Т. 2: Ипатьевская летопись. – Стп. 10, 12.
- 38 Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства... – С. 42.
- 39 Кузенков П. В. Поход 860 г... – С. 69–83, 122–136.
- 40 Там же. – С. 73–75.
- 41 Там же. – С. 125–127.
- 42 Там же.
- 43 Багалея Д. И. Русская история. – М., 1914. – Т. 1. – С. 210; Голубинский Е. История русской церкви. – М., 1901. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 35–52; Иловайский Д. И. История России. – М., 1906. – Т. 1. – С. 13; Пархоменко В. Начало христианства на Руси. – Полтава, 1913. –

- С. 62–74; Полонская Н. К вопросу о христианстве на Руси до Владимира // Журнал Министерства народного просвещения. – 1917. – Сентябрь. – С. 32–80.
- 44 Левченко М. В. Очерки по истории Русско-Византийских отношений / Под ред. акад. М. Н. Тихомирова. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – С. 88; Пашуто В. Т. Внешняя політика... – С. 60.
- 45 Рамм Б. Я. Папство и Русь в X–XV веках. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – С. 28.
- 46 Рыбаков Б. А. Предпосылки образования древнерусского государства. – С. 821.
- 47 Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства... – С. 44.
- 48 Там само. – С. 40–41.
- 49 Там само. – С. 50, 60.
- 50 Левченко М. В. Очерки... – С. 80; Рамм Б. Я. Папство и Русь... – С. 28.
- 51 Рамм Б. Я. Папство и Русь... – С. 28.
- 52 Голубинский Е. История... – С. 65.
- 53 Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства... – С. 61.
- 54 Див.: ПСРЛ. – Т. 2. – Стп. 34.
- 55 Кузенков П. В. Поход 860 г... – С. 127.
- 56 Див.: Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства... – С. 61.
- 57 Иванов С. А. Византийское миссионерство... – С. 54.
- 58 Є підстави вважати, що Київ як місто виник у середині X ст. (Див.: Комар А. К дискуссии о происхождении и ранних фазах истории Киева // *Ruthenica*. – К., 2005. – Т. IV. – С. 115–137).
- 59 Иванов С. А. Византийское миссионерство... – С. 254.
- 60 Фомин В. В. Начальная история Руси. – М., 2008. – С. 160.
- 61 Захаров В. А. История раскопок раннесредневековых слоев Таманского городища и поселений Таманского полуострова XVIII–XX вв. // Сборник Русского исторического общества. – М., 2002. – № 4 (152). – С. 149.
- 62 Див.: Мельникова Е. А. Устная традиция в Повести временных лет: к вопросу о типах устных преданий // Восточная Европа в исторической ретроспективе: К 80-летию В. Т. Пашуто / Под ред. Т. Н. Джаксон и Е. А. Мельниковой. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 164.
- 63 Див.: Толочко О. Замітки з історичної топографії домонгольського Києва // Київська старовина. – 2000. – № 5. – С. 149.
- 64 Мельникова Е. А. Устная традиция... – С. 158, 160.
- 65 ПСРЛ. – М.: Языки русской культуры, 2000. – Т. 3: Новгородская первая летопись старшего и младшего извода. – С. 105.
- 66 Петрухин В. Я. “Начало Русской земли” в начальном летописании // Восточная Европа в исторической ретроспективе: К 80-летию В. Т. Пашуто / Под ред. Т. Н. Джаксон и Е. А. Мельниковой. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 222.
- 67 Там же. – С. 223.
- 68 Там же. – С. 222–223.
- 69 Иванов С. А. Византийское миссионерство... – С. 169.
- 70 Poppe A. The Political Background to the Baptism of Rus: Byzantine-Russian relations between 986–89 // *Dumbarton Oaks Papers*. – 1976. – Vol. 30. – P. 197–224.
- 71 Новосельцев А. П. Восточные источники о восточных славянах и Русь VI–IX вв. // Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 г. Памяти член.-кор. РАН А. П. Новосельцева / Отв. ред. Т. М. Калинина. – М.: Восточная литература, 2000. – С. 291.
- 72 Головкин А. Б. Христианизация восточнославянского общества и внешняя политика Древней Руси в IX – первой трети XIII века // Вопросы истории. – 1988. – № 9. – С. 61.

- 73 Луговий О. М. Роси та варанги у Візантії X–XII ст.: формування та структурна роль найманого військового контингенту: Автореф. дис. ... – Одеса, 2008. – С. 10.
- 74 Головка О. Б. Проблема взаємовідносин Київської Русі з Візантією у IX – першій половині XI ст. // Український історичний журнал. – 1989. – № 1. – С. 67–68.

SUMMARY

Dmytro Gordiyenko

THE DIFFUSION OF CHRISTIANITY ON RUS' TERRITORIES IN SECOND HALF OF 9th – FIRST HALF OF 10th CENTURY

The article is devoted to the analysis of the Christianity diffusion process of on the lands of Naddniprojanska Rus'. The special attention is dedicated to the negation of the thesis about the so-called "Askol'd's Christening" of Rus' as country-wide. The Byzantine's centralized mission and "private initiative" are particularly examined. This leads to a conclusion, that Byzantium in the noted time did not conduct the centralized mission on the Rus', and the Christian element of the Rus' society was quite isolated and insignificant.

Key words: Christianity, Constantinople, Rus', rhos, Askol'd.

Вячеслав Корнієнко,

*кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
відділу науково-історичних досліджень
Національного заповідника «Софія Київська»*

КИЇВСЬКИЙ СВЯЩЕНИК XII СТ. МАРТИН ТА ЙОГО АВТОГРАФИ-ГРАФІТИ В СОФІЙСЬКОМУ СОБОРІ ТА КИРИЛІВСЬКІЙ ЦЕРКВІ¹

Висвітлено результати дослідження шести молитовних написів-графіті, виконаних Мартином в Кирилівській церкві та Софії Київській. Він народився у першому-другому десятилітті XII ст. У 1120–1130-ті роки був священником у Софійському соборі, а в 1140–1150-ті рр. після побудови Кирилівської церкви був переведений на нове місце служіння.

Ключові слова: епіграфіка, графіті, Софія Київська, Кирилівська церква, клір.

В умовах зростання дослідницької зацікавленості тематикою локальних структур, зокрема родини, особливо для доби середньовіччя доволі відчутною проблемою лишається брак достатньої кількості писемних пам'яток, що об'єктивно вимагає від дослідників пошуку нових методик та залучення додаткових видів джерел. Одним з таких видів джерел є епіграфічні пам'ятки, дають змогу уточнити багато питань з історії генеалогії окремих родин як середньовіччя, так і раннього модерного часу.

Досить цікаві результати дало фронтальне вивчення графіті Софії Київської та їх порівняння з даними епіграфічних пам'яток інших архітектурних споруд середньовічного Києва, зокрема, двох написів (№ 381 й № 382) з дияконика